

Pokalbis su lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja eksperte,
disidentu Antano Terlecko dukra
Vilija Terleckaite-Dailidienė
(rašytoja Vile Vėl)

Solveiga Daugirdaitė: Mūsų tikslas – kalbėtis apie tai, kaip žmonės gyveno tarybiniais laikais ir kaip funkcionavo literatūra. Ar galėtumėte labai trumpai prisistatyti?

Vilija Dailidienė: Esu Vilija Dailidienė, gimusi 1953-iaisiais. Lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja, baigusi Vilniaus universitetą 1976 metais.

S. D.: Ar Jūsų namuose buvo biblioteka? Ar namuose buvo skaitomos knygos?

V. D.: Taip, namuose turėjome nemažą biblioteką. Atsimenu iš vaikystės, tėvas pirkdavo daug knygų. Aš ir pati turėjau nedidelę bibliotekėlę. Man nupirko nedidelę knygų sekciją, ir ten aš jau dėjau savo lentynas.

S. D.: O kokios buvo Jūsų knygos? Gal prisimenate autorius?

V. D.: Mes nelabai švęsdavome gimimo dienu, bet tėtis gimimo dieną dovanodavo knygą ir ką nors užrašydavo ant jos. Buvo Simono Daukanto „Žemaičių pasakos“, labai gražios latvių rašytojo Karlio Skalbės pasakos „Paparčio žiedas“, rusų liaudies pasakos „Skraidantis laivas“. Pati pirmoji knyga, kurią nusipirkau, turbūt buvo Ardžilio Marčelo „Viniuko nuotyčiai“.

S. D.: O kas buvo namų bibliotekoje?

V. D.: Namų bibliotekoje buvo daug lituanistikos, senų knygų. Tėvas pirkdavo knygas iš antikvariato, bet pirkdavo ir naujai išleidžiamas knygas. Gal daugiau buvo istorinės mokslinės

literatūros ir lietuvių literatūros klasikos. Bet buvo visokių, mano požiūriu, mokslinių knygų. Viena iš jų – Zaborskaitės „Maironis“.

S. D.: Ar Jūs knygas pirkdavote, ar ir skaitydavote? Kai kalbame apie deficito visuomenę, pirkimas yra truputį kitoks, negu būtų dabar.

V. D.: Labai sunku pasakyti, vienas knygas aš skaičiau, kitas tėvai. Reikėtų skirti, kuriame dešimtmetyje kas buvo. Mano supratimu, knygų deficitas atsirado vėliau, jau 8 dešimtmečio pabaigoje ir 9 dešimtmečio pradžioje. 9 dešimtmetyje pasirodė „Raštų“ tomai, kurie buvo prenumeruojami. Kai leidžiama po dvylika tomų, aišku, ne visus nusiperki. Biliūno „Raštų“ buvo tik trys tomai, Maironio „Raštų“ – trečio tomo dvi dalys (tada išeina truputį daugiau). Leido naujus Vienuolio, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės „Raštus“ – juos aš jau pati prenumeravau. Aišku, skaitai tik pirmuosius „Raštų“ tomus. Vaižgantą turėjom – senąjį dvitomį. Buvo Kudirkos poezija.

S. D.: O kodėl neskaitydavote tolesnių „Raštų“ tomų?

V. D.: Na, tolesnis tomas, sakysime, susirašinėjimas...

S. D.: Ten kaip tik pati įdomioji dalis.

V. D.: Taip. Kadangi aš dar buvau jauna, nesupratau. Atsimenu, tėvas skaitydavo. Turėjome nemažai Gabrielės Petkevičaitės-Bitės „Raštų“. Juose yra romanas „Ad astra“. Aš, dar mokinė, jį taip sunkiai skaičiau, vargau, bet perskaičiau. O tėvui, kuris domėjosi istorija, labai patiko atsiminimai iš karo metų. Jis siūlydavo ir man paskaityti. Bet aš labiau mėgau grožinę literatūrą.

S. D.: Ar Jūs diskutuodavote apie knygas namuose?

V. D.: Diskutuodavome. Su tėvu – daugiausia, su mama – kartais. Dar su tėvų draugais. Nemažai šnekėdavome su tėvu apie knygas, kurios turėdavo šiek tiek politinio atspalvio. Kalbėjome apie „Sodybų tuštėjimo metą“. Kai tėvas man padavė tą romaną skaityti, jis jau buvo ir subraukytas, kai kur – raudonai. Jis visas aktualesnes vietas knygoje pabraukdavo.

S. D.: Kaip skaitydavote tas knygas? Ar įsivaizdavote, kad rašytojas knygoje kažką mėgindavo paslėpti? Ar Jūs, kaip išsilavinę skaitytojai, stengdavotės tas rašytojo, kaip dabar pasakytume, siunčiamas žinutes iššifruoti?

V. D.: Romane „Sodybų tuštėjimo metas“ – taip. Ten jau pradžioje beveik tiesiogiai buvo pasakyta, kas yra rusų okupacija. Tada atrodė, kad tame kūrinyje labai drąsiai, tiesiai pasakyti kai kurie dalykai.

S. D.: Ar Avyžius atrodė labai drąsus rašytojas?

V. D.: Taip. Tėvas turbūt pirmas perskaitė Avyžiaus romaną „Chameleono spalvos“. Partijos santykis su rašytojais – tokia to kūrinio tema. Tėvas man jį įsiūlė – aš irgi perskaičiau. Aišku, romanas turi ir siužetą, veikėjus, ne tik idėjų. Kitas Avyžiaus romanas – „Kaimas kryžkelėje“. Tėvas jį labai mėgo. Rašytojas kėlė socialinius klausimus. Svarbu, kad juos iškėlė, – taip turbūt tėvui atrodė. O tada jau pats supranti, kad rašytojas iki galo pasakyti tiesos negali.

Panaši buvo ne tik rašytojų, bet ir dėstytojų situacija. Atsimenu Elena Bukelienę. Jos seminare nagrinėjome Bubnį. Vytauto Bubnio vienoje romanų trilogijos dalyje rašoma, kaip valstiečiai stumte išstumia vaikus iš kaimo, kaip kaimas tuštėja. Buvo labai bjaurus laikas – jau po Kalantos susideginimo. Bet Bukelienė labai gražiai išryškino, kad kaime žmogui tiesiog nelikę jokios vietos. Taip, literatūroje mes ieškojome tiesos, idėjų, patriotizmo.

Kad ir Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija. Ją skaitėme dėl jos patriotizmo. Neseniai nuėjus pasižiūrėti Koršunovo

„Katedros“ atėjo mintis, kodėl to meto cenzūra leido Marcinkevičiui tiek daug pasakyti. Dabar suprantu: antireliginio turinio kūriniai leisdavo būti tautiškesniam. Tie dalykai buvo hierarchiniai. Jeigu tikėjimas keikiamas, galima kalbėti apie tautinius dalykus. Tokiame kūrinyje nėra moralinės dermės. O gal dabartinėje interpretacijoje sudėti keistoki akcentai? Junti, kaip viskas išdrikę, disonuoja. O tada, sovietmečiu, „Katedra“ man kažkodėl patiko labiau nei „Mindaugas“ ar „Mažvydas“.

S. D.: Ar galėtumėte sakyti, kad Bukelienė šiuo atveju yra universalus gerojo dėstytojo pavyzdys? Ar dėstytojai, šviesesni mokytojai skatindavo vaikus ar studentus skaityti, ieškant to, ką rašytojai kūrinuose įslaptino, – to, ką dabar vadiname Ezopo kalba?

V. D.: Kai mokiausi vidurinėje mokykloje (ją baigiau 1971-aisiais), vis dėlto viskas buvo dar labai ideologizuota. Nors ideologija buvo ne taip tiesmukai akivaizdi, kaip įsivaizduoju buvus pokario metais. Reikia pasakyti, kad turėjau labai šviesią lietuvių kalbos mokytoją – Birutę Jašinskaitę. Paauglystėje skaičiau daugiausia užsienio autorius, bet 11 klasėje mokytoja įpratino skaityti ir naujausią lietuvių literatūrą ir nuo to laiko aš ją nuolat sekiau: perskaitydavau publikacijas „Pergalėje“, kas patikdavo, stengiausi išgyti, – ir dabar tuos kūrinus turiu. Ir Vakarų autorių vertimus sekiau, 9 dešimtmetyje visą rusų literatūrą, iki tol nepublikuotą, perskaičiau. Bent kiek režimui oponuojančius oficialius autorius 8 dešimtmetį patardavo ir tėvas perskaityti. Skaičiau tikrai daug. Birutė Jašinskaitė, kaip ir studijų metais Viktorija Daujotytė, akcentuodavo tam tikrus kultūros ženklus, literatūrą laikė vertybių saugojimo vieta. Mokytoja neiškreipdavo literatūros prasmės, kaip tai darė mokykliniai vadovėliai. Svarbiausius dalykus ji išdriisdavo pasakyti. Tai, ką mums kalbėjo mokytoja per pamokas, aš paskui radau Ambrazevičiaus (kelių autorių) parašytame literatūros istorijos vadovėlyje. Jo nebuvo sovietmečiu viešumoje. Mokytoja turėjo

seną knygą ir daug ką mums papasakodavo ne iš sovietinių šaltinių.

S. D.: Ar Jūs žinojote, kad iš ten, ar tik paskui tai atradote?

V. D.: Ne, tuo metu nežinojau, paskui tai atradau. Tuo metu supratau, kad vadovėlyje turi būti laikomasi propagandinės ideologijos. O mokytoja pasakodavo daugiau ir įdomiau, tikriau, nemeluodama. Kartą rašėme rašinį apie komunistą. Buvo toks visuotinis rašinys. Nebeatsimenu, kaip jis vadinosi, bet reikėjo iškelti gerąsias komunisto savybes, rasti literatūroje pavyzdžių. Propagandinėje tarybinėje literatūroje mokytoja atrasdavo gražių, kilnių, taurių siekių, dėstydavo juos bendražmogiškai. Sovietinė literatūra daug kuo buvo nežmoniška, bet ją mokytoja išdėstydavo taip, kad ji atrodė idealistinė, kelianti į aukštumas.

O kai jau studijavau universitete, kartais kas nors iš dėstytojų vis atkreipdavo dėmesį į politinius dalykus. Buvo galimas studento ir dėstytojo – kaip pogrindininkų – susišnekėjimas. Taip galėčiau sakyti apie Bukeliene. Man labai įstrigo tas minėtas atvejis su Bubniu. Adolfas Sprindis kelis kartus labai smarkiai pasišaipė iš propagandinių klišių – buvo nebailus žmogus. O kiti – ar Albinas Jovaišas (dėstė senąją literatūrą), ar Petronėlė Česnulevičiūtė – jie buvo labai dori žmonės. Tai, kad jie niekur nekišo propagandos, jau buvo labai daug. Sovietinio marazmo jie iš viso nešnekėjo, jo išvengdavo.

S. D.: Ar būta kokio neoficialaus didesnio studentų ir dėstytojų bendravimo?

V. D.: Man pačiai yra tekę taip bendrauti. Jutau asmeninį santykį su Albinu Jovaišu. Mes visi antrame kurse rašėme kursinį darbą iš senosios literatūros. Tada aš rašiau darbą iš Alšauskio (Olševskio, kaip mes tada vadinome) „Bromos, atvertos ing viečnastj“. Jovaišo vadovavimas buvo labai asmeniškasis. Juntau dėstytojo globą. Asmenišką santykį jauti su tais žmonėmis, kuriems rašai

kursinius darbus. Trečiame kurse rašiau kursinį darbą pas Petronėlę Česnulevičiūtę.

S. D.: Ar dėstytojai, globodami studentus, atverdavo daugiau durelių? Ar buvo toks požiūris, kad studentas padarytų gerai, teisingai, gautų gerą pažymį? Ar vis dėlto buvo platesnių horizontų?

V. D.: Platesnius horizontus atvėrė Petronėlė Česnulevičiūtė. Ji su manimi asmeniškai nuvažiavo į Kauną. Diplominį darbą jos vadovaujama rašiau apie Kymantaitės-Čiurlionienės dramaturgiją. Tada paaiškėjo (ji labai taktiškai tai darydavo, labai neakcentuodavo), kad sudeginti archyvai. Paskui man atnešė citatų iš kažkokių tekstų. Patarė pacituoti, bet nenurodyti šaltinio. Man draugė yra pasakojusi, kad Areška yra davęs jai leidimą eiti pasižiūrėti literatūros spec. fonduose. Jai nušvito akys tuose spec. fonduose. Man tokio leidimo niekas nesiūlė.

S. D.: Prašyti irgi neprašėte. Bet, kai mokėtės, ar žinojote, kad egzistuoja spec. fondai?

V. D.: Žinojome, bet miglotai. Į vieną vietą tam tikri atskiri dalykai nesusieidavo. Pavyzdžiui, aš ilgą laiką maniau, kad Brazdžionis mirė karo metais. Kai staiga sužinojau, kad jis gyvas, buvau tiesiog sukrėsta.

S. D.: Kada Jūs sužinojote, kad jis gyvas?

V. D.: Jau turbūt baigusi studijas, gal 8 dešimtmečio pabaigoje, o gal 9 dešimtmetyje.

Mokytoja mokykloje mums citavo Radauską. Tuo metu jis dar buvo neišleistas. Kol jis buvo gyvas, apie jį irgi buvo mažai žinoma. Kai Radauskas mirė, tada ėmė atsirasti kultūroje.

S. D.: Radauskas mirė 1970 metais. Jūs buvot labai jauna.

V. D.: Taip. Tada jis atsirado kultūroje, į kažkokią antologiją buvo įdėtas vienas ar du jo eilėraščiai. Tuos eilėraščius mums mokytoja pacitavo.

S. D.: Taip. Į antologiją buvo įdėta daugelio autorių eilėraščių, ypač ikitarybinės poezijos.

Bet turbūt sąmoningai nesiprašėte, kad norite patekti į spec. fondus?

V. D.: Man net į galvą neatėjo, kad aš galiu to paprašyti.

S. D.: Bet jeigu sakote, kad Jūsų draugei Areška išrūpino leidimą?

V. D.: Tai draugei išrūpino. Kalbama apie politinį patikimumą.

S. D.: Gal žinote, iš ko ta draugė rašė?

V. D.: Iš Salomėjos Nėries. Šiaip Areškos elgesys buvo ne visai suprantamas. Kalbėjo lyg ir to meto ideologijos žargonu. Aš nelabai jį mėgau. Bet jis mums, pavyzdžiui, sudiktavo visų tarpukaryje išėjusių romanų ir apysakų sąrašą, tokią bibliografiją. Tada staiga suvoki, kiek daug prirašyta ir kiek mažai yra iškelta į paviršių, kiek mažai žinoma.

S. D.: Bet Areška Jums nesakė, kur Jūs galite rasti visa tai paskaityti?

V. D.: Ne. Bent aš neatsimenu.

S. D.: Bet jeigu norėjote, Jūs galėjote susirasti?

V. D.: Jeigu norėjome – galėjome. Gal vieną kitą tekstą būtume radę (aš net nebandžiau ieškoti) ir savo skaitykloje. Ne visi kūriniai turbūt buvo spec. fonduose.

S. D.: Ar funkcionavo literatūra, kuri buvo išimta iš bibliotekų (arba ikitarybinė, arba emigrantinė) taip, kad eitų per rankas?

V. D.: Iki manęs emigrantinė literatūra nepriėjo. Jokia. Ikitarybinė – taip. Tai prieš karą išleistų rašytojų knygos. Esu mačiusi Brazdžionio poeziją. Šitos knygos ėjo per rankas. Bet tų, kurios buvo parašytos emigracijoje, niekada niekas nepasiūlė paskaityti.

S. D.: Ar ir draugai nepasiūlė?

V. D.: Ne.

S. D.: Kada Jūs sužinojote, kad yra tokie rašytojai kaip Niliūnas arba Škėma?

V. D.: Apie Nyką-Niliūną aš sužinojau 9 dešimtmečio pabaigoje, turbūt iš literatūrinės spaudos. Kai Škėma pasirodė „Pergalėje“ 1986 ar 1987 metais, tada aš pirmą kartą apie jį ir išgirdau.

S. D.: Ar buvo patekę ranka nurašytos, kopijuotos, mašinėle rinktos knygos?

V. D.: Kopijuotų knygų buvo. Gal dažniausiai pasitaikydavo tam tikrų nukopijuotų rusų literatūros kūrinių. „Meistrą ir Margaritą“ aš skaičiau kopijuotą.

S. D.: Bet ši knyga buvo legaliai išleista.

V. D.: Nebuvo išleista tiek daug knygos egzempliorių, kad būtum gavęs perskaityti. Būdavo savilaidos būdu pasirodžiusių religinių tekstų. Bet jaunam žmogui juos skaityti nebuvo labai įdomu.

S. D.: Ar galėtumėte išskleisti sąvoką „religiniai tekstai“?

V. D.: Pavyzdžiui, šventųjų gyvenimai.

S. D.: Jie turbūt buvo labai naivūs?

V. D.: Jie atrodė labai sentimentalūs, naivūs ir jų poveikis nebuvo didelis. Perskaitai dėl to, kad davė žmogus, kurį gerbi, ir todėl negali gražinti neperskaitęs. Šiaip pats neimtum ir neskaitytum. Be to, skaityti vis dėlto būdavo labai nepatogu – tekstai labai prastos kokybės. Faktiškai tai – vargas, teksto šifravimas.

S. D.: Kuo rizikuodavote skaitydama kad ir tuos religinius tekstus?

V. D.: Supratau, kad žmogus davė slapta, todėl nereikia labai girtis ir rėkauti. Pats nerizikuoji skaitydamas, tai aš žinojau, svarbiausia nepasakyti, kas davė: buvo baudžiama už platinimą.

S. D.: Ar apskritai jautėte, kad aplinkui seka budrios akys?

V. D.: Tai vėl labai priklauso nuo dešimtmečio. Tos budrios akys vis įžūliau demonstravosi, kad seka.

S. D.: Prašau paaiškinti.

V. D.: Mes žinojome, kad esame sekami.

S. D.: Ar Jūs kalbate apie savo šeimą?

V. D.: Apie savo šeimą. Bet mūsų situacija yra išskirtinė.

S. D.: Aš būtent to ir klausiu. Kadangi neaugau disidentų šeimoje, galvoju, gal kaip tik dėl to aš niekada tų akių nejaučiau. Bet universitete mane sukrėtė žinia, kad mano bičiulės anglistės, kai jos turėjo atlikti gidžių praktiką, saugumietis išsikviesdavo iš paskaitos ir vesdavosi po vieną į Centrinis rūmus. Būtent iš paskaitos išsivesdavo. Ir tai, kaip supratom, buvo rutininė tvarka, galiojusi ilgus metus. Joms siūlydavo šnipinėti. Parodydavo

nuotraukas, kas atvažiuoja, pasakydavo, kad tie žmonės irgi dirba savo žvalgyboms. Bet tai jau buvo perestroikos laikai, 1987 ar 1988 metai. Nežinau, ką darė kitos, bet konkrečiai mano suolo draugė pasirinko klasikine technika – apsimetė, kad yra naivi mergaitė: „Aš mamai su tėte vis tiek pasakyti turiu, aš jiems viską pasakoju.“ Bet nemanau, kad visi buvo tokie protingi. Kai tai sužinojau, į universitetą eiti pasidarė klaiku. Atrodė, kad Centrinis rūmas, kuris yra trupučiuką aukštesnis už Filologijos ar Istorijos fakultetus, tiesiog slegia. Šlykštu pagalvoti, kad ten saugumiečiai turi kabinetus. Bet aš pati tų budrių akių niekada nejaučiau ir gal dėl to – nebijojau. Jūsų situacija yra ypatinga, dėl to ir klausiu.

V. D.: Pirmiausias susidūrimas su saugumiečiais yra kratos. Pirmą kartą buvo 1957 metais. Man – ketveri metai, ir aš atsimenu ją. Vaiko atmintyje liko, kaip saugumiečiai išvertė ant žemės visas knygas, paskui pasiėmė tėvą ir išėjo palikę suverstus namus. Buvo šv. Kūčių vakaras. Taip ir likome nesėdę prie jau padengto šventinio stalo. O paskui tų kratų vis būdavo ir būdavo. Kratos labai nemalonios, nes knisa tavo asmeninius daiktus, net tarp drabužių neva ieško antitarybinės literatūros. Maniau, kad tyčia žemina, bet turbūt tik veikė pagal instrukciją. Radę kokį įtartina popierių pasiima. Konfiskuoja Šapokos istoriją. Pas mus kabėjo ant sienos milžiniškas LDK žemėlapis. Jį tėvas buvo nusipirkęs „Draugystės“ knygyne. Lenkišką. Žemėlapio neėmė, nors labai juo piktinosi. Aš tada nustebau, kad knygos, kurios yra išleistos prieš sovietmetį, yra draudžiamos. Viena iš kratų man paliko didžiulį įspūdį. Šiaip kviesdavosi kviestinius. Kviestiniai – tai kaimynai: turi kratoje dalyvauti kas nors svetimas, reikia liudininkų, kad jie, saugumiečiai, nieko nepakišo. Mano supratimu, niekada nieko ir nėra pakišę. Laikui bėgant kaimynai pradėjo ižūlėti ir ginčytis su saugumiečiais. Kratą kartais daro vieną dieną, o kartais ir dvi. Lieka nakvoti naktį (yra buvusi tokia krata). Tais metais, apie kuriuos noriu papasakoti, saugumiečiai atsivedė komjaunuolių-aktyvistų. O kai pamačiau, kad viena iš komjaunuolių-aktyvistų yra mano klasės draugė... Buvo labai nemalonu, ne tik dėl savęs, dėl jos.

O dėl sekimo štai dar kas. Penktoje klasėje išsikviečia direktorė. Jos kabinete sėdi dar vienas žmogus, suprantu, kad jis – saugumietis. Nors aš – vaikas, manęs klausinėja, ar verčia tėvai eiti į bažnyčią. Direktorė sufleruoja man (aš tai suprantu), kad turbūt mano močiutė labai sena ir aš ją palydžiu į bažnyčią, nes nėra kam jos palydėti. Bet aš nesugebu meluoti (aišku, močiutė mane vedavosi į bažnyčią) ir pareiškiu, kad aš pati einu į bažnyčią, manęs niekas neverčia. Nežinau, iš kur supratau, kad aš negaliu sakyti, kad tėvai verčia daryti tai, kas sovietų valdžiai netinka. Kartą dešimtoje ar vienuoliktoje klasėje pabėgau iš klasės susirinkimo. Šneka tą patį, bara ir bara dvejetukininkus. Man vieną kartą kantrybė trūko. Tame susirinkime klasės vadovė pareiškė (man perdavė klasės mergaitės), kad čia yra tokių, kurie nori sugadinti jos karjerą, bet ji nesileisianti. Labai nustebau. Aš niekam jokios karjeros neketinau sugriauti – to, kad išėjau iš susirinkimo, nelaikiau politiniu žingsniu. Tai man atrodė keista.

Universitete yra taip buvę, kad fakulteto komjaunimo sekretorius sako: „Žinai, čia ateina žmonės iš saugumo ir apie tave klausinėja.“

S. D.: Ar buvote komjaunuolė, ar ne?

V. D.: Buvau komjaunuolė. Įstojau gal vienuoliktos klasės pradžioje. Tokiais atvejais visada lieka abejonė: ar komjaunimo sekretorius pats taip pasakė iš draugiškumo, ar jam liepė pasakyti (saugumiečiai gąsdina ir tai parodo tiesiogiai).

Trečiame kurse man į drauges įsisiūlė viena bendrakursė. Ji man patiko, buvo labai linksma, bet iki to laiko mes nedaug bendravome. Lituanistų skaitykla tuo metu buvo Centrinuose rūmuose, o to koridoriaus galas buvo užstatytas siena, žodžiu, koridorius tęsėsi, bet jau už durų, iš kur išeidavo žmogus, kartais civiliai apsirengęs, kartais su rusų karininko uniforma (aš neskyriau ženklų). Niekaip negalėjau suprasti, kodėl tas žmogus su manimi sveikinasi, nors jo nepažinojau. Kai pamačiau su uniforma, įtariau, kad saugumietis. Jis visada įdėmiai į mane pasižiūri ir pasisveikina. Kartą jau po tos vasaros, kai

susidraugavome su ta mano kurso drauge, vėlai rudenį ar kitą pavasarį aš pamačiau ją šnekantį su ja universiteto kieme. Kai jie mane pastebėjo, abudu truputį sumišo. Man šovė į galvą, ar jie neatsiuntė tos mergaitės manęs šnipinėti. Šiaip mes niekada nebūtumėm susidraugavusios, pernelyg skirtingos. Taip ir liko toks negražus įtarimas. Aišku, dabar aš galėčiau paieškoti archyvuose bylos, pasižiūrėti (kiek žinau, dabar žmonėms jas duoda).

S. D.: Taip, duoda. Ar su ta mergaite niekada nebandėte kalbėtis?

V. D.: Ne, pernelyg baisu pasakyti žmogui, kad įtari ją dirbus KGB. Nors tą vasarą neabejojau, kad mes esame draugės, buvau pakankamai atsargi ir nelabai kam ką pasakodavau, bet tai mergaitei esu pasakiusi apie vieną dėstytoją, kad jis turi brolių kunigą ir kad kas rytą eina į mišias. Po to, kai pamačiau ją šnekantį su tuo karininku, labai dėl to gailėjausi. Taip susidvejindavo žmonių santykiai tais laikais.

Buvo toks kurso draugas, kurį paskui mes ėmėme įtarti dirbant saugumui (na, kas ją žino, gal tai gandai, gal apšneka žmonės, gal nukreipia dėmesį nuo tikrų saugumiečių?). Jis pasikviečia eiti į koncertą ir kiekvieną sakinį išverčia, sukuria politinę prasmę. Pavyzdžiui, aš pasakau, kad man lietuviška estrada nelabai patinka, ne taip labai aš ja žaviuosi. O jis sako: „Tai tu sakai, kad yra užgniauziama lietuviška estrada?“ Aš suklūstu ir daugiau į jokių koncertus su juo nebevaikštau, iš viso su juo stengiuosi nebebendrauti. Jei žmogus iškraipo tavo kalbą, reikia jo saugotis.

Aš turėjau gerų draugių, kurios ateidavo pas mane perestroikos laikais, 1986–1987-aisiais, kai mes jau buvome ne šiaip sekami, o gulte apgulti. Plente prie mūsų namo buvo mašinų, milicininkų, automobilių su užuolaidėlėmis. Ar Jūs matėte kada nors automobilį su užuolaidėlėmis? O aš esu mačiusi, bet tik tai tada. Kai pasisvečiavusi draugė išeina, tu ją lydi iki stotelės, o ta mašina sukasi ratais: pervažiuoja į kitą juostą, vėl grįžti. Kol mes einame ir plepame, automobilis kokius tris, keturis kartus apsuka ratą.

Mes tuos seklius ignoravome, nes nesijautėme darančios ką nors nelegalaus.

S. D.: Ar Jūsų draugės žinojo, kas vyksta?

V. D.: Žinojo, negalėjo nematyti. Bet daug nešnekėjome apie tai: tėvą seka. Net ir tada supratau, kad jos – Nijolė Bulotaitė ar Rita Kubilienė (tuo metu dar – Tūbelytė) – buvo labai drąsios. Tiesą sakant, mes ničnieko apie politiką ir nešnekėjome. Apie ką šneka jaunos merginos, moterys? Dievai žino, yra visokių temų – apie meilę, vaikus, apie ką tik nori. 1986–1987-aisiais jau mano dukrai buvo nemažai metų. Prie mūsų tiesiogiai nesikabinėjo. Bet visą laiką rodė, kad seka. Kartą atėjo mano pusseserė (ji už mane gerokai vyresnė). Tada vyko vienas iš mitingų, kai tėvui liepė sėdėti namie. Tiesiog fiziškai apgulė namą saugojo, kad jis neišeitų. Kai mano pusseserė pro visas milicijos mašinas pasiekė mūsų namus, jai prasidėjo isterija.

Dar papasakosiu apie ankstesnius laikus, 9 dešimtmečio pradžią. Tėvas gal jau buvo Magadane, tremty. Tada sudarė bylą mano mamai. Jinai iš tėvo laiškų įrašė santraukas ir perdavė į užsienį. Per užsienio radiją skaitė tas ištraukas. Dėl to saugumiečiai darė pas mus kelias kratas, ieškojo tėvo laiškų, norėjo sudaryti mamai bylą. Aš – mokytoja, labai gerai žinau, kad negaliu eiti nei į bažnyčią, nei šnekėti jokiais politinėmis temomis, nei ginčytis su pareigūnais. Po vienos kratos atsikeliu rytą, pasižiūriu pro langą – saugumiečiai jau vėl atėję, sėdi ant suoliuko. Suprantu, kad vėl darys kratą, matyt, tik nuėjo atsivesti kviestinių. Manęs nebeišleis, vers sėdėti ir laukti kratos pabaigos. Mes gyvenome pirmame aukšte, mediniame name. Tada aš apsirengiu, išlipu pro langą ir išeinu į darbą. Bet aš jiems nebuvau įdomi. Prie manęs tiesiogiai nesikabinėjo. Niekada manęs neverbavo. Nors tardė ne kartą. Kartą net išsivedė tardyti iš mokyklos.

S. D.: Ar tada, kai Jūs dirbote, ar kai mokėtės?

V. D.: Kai dirbau Baltupių vidurinėje mokykloje. Buvau pasikvietusi lektore psichologę, kuri turėjo skaityti mokytojams kažkokią šviečiamąją paskaitą. Tuo metu išeinu į koridorių ir pamatau vyrus su šviesiomis kreminėmis kelnėmis. Tos šviesios kreminės kelnės buvo saugumiečių žymė. Tokių kelnų turbūt daugiau niekas nenešiojo. Kažkokia sintetika, kuri labai gerai laikė kantą. Keista savijauta: esi mokykloje, mąstai tik apie darbą, išeini į tuščią koridorių, pamatai ateinančius du vyrus ir iš karto supranti, kad jie yra saugumiečiai. Jie pamato mane, prieina ir sako: „Važiuosite su mumis.“ Nusiveža į saugumą, ten tardo.

S. D.: Kokie čia maždaug metai?

V. D.: 1984–1985-ieji. Žinau, kad tada jau mokytojai nemažą algą gaudavo, nes jie klausė: „Kiek jūs uždirbate?“ Gąsdino, kad neleis dirbti mokytoja.

S. D.: O kaip reagavo mokykla? Jiems tokia mokytoja turėjo būti nelabai priimtina.

V. D.: Vilniuje man niekada niekas iš administracijos nieko nesakė.

S. D.: Nuo kada Jūs mokytojavote?

V. D.: Kai baigiau 1976 metais universitetą, dvejus su puse metų mokytojavau Kaune. Ten nuolat jutau labai keistą administracijos santykį su savimi, kažkokią baimę. Po to išvažiavau iš Kauno. Kurį laiką dirbau ministerijoje, ne mokykloje.

S. D.: Kokioje ministerijoje?

V. D.: Žemės ūkio ministerijoje, Leidybos centre. Kai vėl 1980 metais norėjau įsidarbinti į mokyklą, paaiškėjo, kad dokumentuose yra netinkamas įrašas. Lietuviškame lape yra vienoks įrašas, o rusiškame – kitoks, ne tą straipsnį įrašė. Reikia

grįžti į Kauną, kad ištaisytų tą darbo knygelėje (kaip jie vadino) esantį įrašą. Vėl nuvažiavau į Kauną pas direktorių. Direktorius buvo Rainys. Tada jisai man sako: „Kai tu čia dirbai, ėjo ir ėjo tuntais saugumiečiai. Kai tu išvažiavai, daugiau mes jiems nebeįdomūs – daugiau niekas nebeateina mūsų šefuoti.“ O kai saugumiečiai ateina, ne vien apie mane klausia, varto visokius jų popierius – mokyklos administracijai labai nemalonu. O Vilniuje man niekada niekas nepasakė, kad domėjosi saugumiečiai. Man atrodo, Vilniuje jiems nelabai reikėjo. Jie turėjo sekimo aparatūrą: sekė virš mūsų gyvenantys žmonės. Mes tai žinojome. Dievai žino, kaip ten buvo, aš kažkaip naiviai atsiribodavau ir manydavau, kad esu niekam neįdomi.

S. D.: Ar turėjote kokią technologiją, ką daryti, kad saugumiečiai negalėtų klausytis? Ar nedėdavote pagalvių ant telefono?

V. D.: Ne, telefono neturėjome. Pagalves, aišku, dėdavome, kai jau Šeškinėje gyvenau ir turėjome telefoną tėvų bute. Tėvas paleisdavo „Vefą“ tokiu garsu, kad šalia šneki – radijas perrėkia. Dabar suprantu, kad tuos garsus galima labai lengvai atskirti. O tuo metu mes įsivaizdavome, kad jie negirdi, ką kalbi, jei keli triukšmą. O šiaip išeidavome šnekėtis kur nors į mišką.

S. D.: Dabar vis dėlto norėčiau grįžti prie literatūros. Ar Jūs prenumeruodavote kultūrinius laikraščius?

V. D.: Buvo tokia mada. Kaipgi galėjai neprenumeruoti „Literatūros ir meno“? Prenumeruodavome turbūt „Pergalę“ ir „Literatūrą ir meną“.

S. D.: O ką ten skaitydavote?

V. D.: Aš dabar net neatsimenu. Perverti. Nuo galo pradedi. Visą humorą perskaitai. Gal vieną kitą apsakymėlį pasižiūri. Neatsimenu, ar „Gimtąjį kraštą“ tėvas prenumeruodavo. Bet „Gimtasias kraštas“ pasidarė įdomus tikrai Atgimimo laikais. Jau

Atgimimo laikais laikraščius perskaitydavai nuo pirmos iki paskutinės eilutės. Jie staiga tapo labai įdomūs.

S. D.: Ar eidavote į literatūros vakarus, literatūrinius renginius?

V. D.: Eidavome. Artėjant Atgimimui, prasidėjo Justino Marcinkevičiaus vakarai. Noreika skaito jo poeziją, o jisai pats kalba. Tų vakarų dabar kažkodėl neatsimenu, bet esu buvusi ne viename. Aišku, buvo ten, kaip dabar su „Scanorama“, – tokio labai didelio snobizmo. Jeigu jau priklausai kultūros žmonėms, būtinai turi dalyvauti tam tikruose renginiuose.

S. D.: O kokie būdavo renginiai?

V. D.: Paprastai būdavo tam tikri kokių nors poetų poezijos skaitymai.

S. D.: Ar į Poezijos pavasarį, bent į laureatų vakarą, eidavote?

V. D.: Į kokį vieną Poezijos pavasario renginį paprastai nueidavau, bet aš apskritai nesu viešų renginių mėgėja. Ėjau trupučiuką prisiversdama. Jei jau esi lituanistė, būtinai turi nueiti į poezijos renginį, bent jau tą, kuris vyksta Vilniaus universiteto kiemelyje.

S. D.: Kaip, pradėjusi mokytojauti, elgėtės su programoje vis tiek būdavusiais raudonais tekstais? Kaip Jūs juos dėstydavote?

V. D.: Štai Petro Cvirkos „Brolybės sėkla“. Gražiai pasakoji apie tautų draugystę, apie tai, kaip viena tauta padeda kitai, užjaučia. Turėjau tokį mokinį, Petkevičių. Jis parašė rašinį. Pacitavau klasei tai, ką jisai parašė. Buvo 9 dešimtmečio pradžia. Jisai rašo, kad karininkas pasirodo ir sako: „Nesisielokit, broliai, jus priglaus motina Rusija.“ Toliau: „Ir priglaudė.“ Taškas. Daugiau nieko. Aš tą vietą („Ir priglaudė.“) pacitavau. Mokiniai miršta juoku. Sakau: „Dviprasmiškai nuskamba, gal reikėjo šį tą daugiau parašyti, kad

atskleistumei savo supratimą?“ Manau, mes vieni kitus supratome, ir tuo baigėsi.

S. D.: Jūs provokavote mokinius?

V. D.: Šiaip stengdavausi neprovokuoti, nebent netyčia išeidavo. Buvau atsargi. Bet neskleidžiau propagandos. Užėjau pas kolegę į kabinetą, o lentoje užrašytas sakinytis apie Marytę Melnikaitę... Trupučiuką nustebau. Buvo 1984 metai, kai apie Marytę Melnikaitę laisvai galėjai neberašyti. Tavo reikalas, ką diktuoji.

S. D.: O iš mokinių kokių nors provokacijų susilaukdavote?

V. D.: Sakyčiau, kad ne. Buvo taip, kad mokinys, sėdintis pirmame suole, atsineša trispalvės spalvų kaspiną. Na, ir aš nutariu, kad man geriausiai jo nepastebėti. Nežinau, ką daryti. Buvo gal kokie 1983, gal 1984, gal 1985 metai. Žodžiu, nematau. O ką aš jam sakysiu?

S. D.: Bet Jūsų niekas neįskundė, ir Jūs nieko neįskundėte?

V. D.: Ne, neskundžiau savo mokinių.

S. D.: Pagalvokime apie atmosferą mokykloje. Dabar žmonės sako: „Tie mokytojai ir tada visko bijojo, ir dabar bijo.“ Ar buvo baimės mokykloje? Kaip vis dėlto atrodė bendra atmosfera?

V. D.: Buvo. Aišku, aš galiu palyginti mokyklos ir Žemės ūkio ministerijos atmosferą. Truputį kitas laikas. 1979–1980 metais dirbau Žemės ūkio ministerijoje. Ten buvo tiek propagandos, tiek kvailumo! Palyginti mokykla vis tiek kalbėjo apie vaikus. Vis dėlto propagandos, kvailumo būta daug. Nuolat vykdavo susirinkimai. Į tuos susirinkimus turi ateiti ir klausyti, kad ir kokį marazmą šnekės. Būna taip, kad atsistoja mokytoja (net nepartinė, net ne partijos sekretorė) ir pradeda pasakoti apie tai, kokie išlepe mūsų berniukai, kaip jie žūsta Afganistane dėl to, kad mamos juos

išlepino. O susirinkime sėdi mamos, kurios turi sūnus ir kurios bijo dėl jų (aš nors tada sūnaus neturėjau). Tuo metu juk ėmė į armiją. Pasirodo, kaltas išlepimas... Tada nebegali su ta mokytoja natūraliai bendrauti. Aišku, bendrauji, bet formaliai. Manai, kad ji nedora, pataikaudama valdžiai viešai nesąmones šneka.

Tiesa, buvo viena mane apskundusi mokytoja. Apskundė direktoriui, kad aš griau nu tarybinę darbo ir poilsio stovyklų principą, nes savo mokiniams septintokams liepiau nevažiuoti su ja į stovyklą. Ji kvietėsi mano septintokus važiuoti su jos klase. O septintokai dar neprivalėjo, tik aštuntokai. O aš ne iš idealo, iš intereso bandžiau atkalbėti: jeigu mokiniai pamatys, kas yra darbo stovykla, kitais metais nebevažiuos. Tada mane baus, nes aš privalau nusivežti auklėtinius aštuntokus į darbo ir poilsio stovyklą. Todėl jiems ir pasakiau: „Kol jums nereikia, prašom ir nevažiuoti.“ Direktorius Blinovas mane pasikvietė, bet liepė pasiaiškinti juokais, nebe tie laikai buvo. Direktorių patikinau, kad aš prieš pačią sistemą tikrai nenusiteikusi, tegu ta mokytoja savo mokinius veža. Tuo ir baigėsi.

Kvailybės buvo daug. Žmonės pagal tai ir skirstei: ar jie tiesiog tyli ir yra atsargūs, stengiasi ničnieko nešnekėti politiniais klausimais; ar jie yra tie, kurie stojasi ir šneka nesąmones, kad kažkam įsiteiktų; ar tai žmonės, kuriais pasitiki ir su kuriais šneki atvirai ir tiesiai.

S. D.: Iš ko dar galėjai spręsti, kad vienais žmonėmis galima pasitikėti, o kitais – ne? Jeigu su kantais – ne, jeigu viešai šneka nesąmones – ne.

V. D.: Turi būti tam tikra situacija, kur pasitikrini, kaip žmonės vertinti. Pirmiausia susidraugauji su žmogumi. Matyt, patikrini jį kitais klausimais. Tada žinai, kad ir politiniais klausimais su juo gali šnekėtis. Ir kurse, ir darbe visada buvo žmonių, su kuriais mes atvirai šnekėjome.

S. D.: Ar tėvai Jus kaip nors instruktavo, kaip elgtis? Jeigu ketverių metų vaikas mato kratos... Kaip jie tai aiškino? Vis tiek reikėjo paaiškinti, nes kratos vykdavo nuolatos.

V. D.: Man atrodo, kad gana daug aiškindavo tiesiai. Bet aš ne viską supratau. Tėvas visada pabrėždavo, kad jeigu patenki į saugumą, nereikia prisišnekėti pačiam ant savęs. Dauguma žmonių, patekę ten, būdavo atviri ir šnekėdavo, ko nereikia. Tėvo nuomone, turi suprasti, kad esi tardomas. Tu ne su draugu šneki, todėl neturi šnekėti nieko, kad nepakenktum nei sau, nei kitam. Tai aš žinojau. Bet per mažai mane instruktavo. Kai vieną kartą nusivežė į saugumą, klausinėjo, ar aš pažįstu Andreiką. Toks tardymo formalumas – jie informuoja, kad mane apklausia dėl Andreikos. Kažką Andreika buvo padaręs. Aš jo tiesiogiai nepažinojau. Galėjau daugiau nieko nesakyti. O, pasirodo, Andreika yra tikrai pretekstas pradėti tardymą. Jie klausinėja apie visai kitus žmones. Kad aš tada būčiau turėjusi įžūlumo nešnekėti! Paklausė apie Andreiką (Andreikos byla) – ačiū, daugiau – tyliu. Aišku, kadangi esu mokytoja, turiu sudaryti įspūdį, kad nesu tarybų valdžios priešas. Esu labai draugiška, tik labai naivi, nelabai suprantu. Apsimetinėju.

Kitas dalykas, kuris mane stebina, kad labai daug žmonių nepasakojo vaikams (ir dabar daug kas sako, kad būdami vaikai ničnieko nežinojo) apie partizaninį karą. Man vis dėlto apie patį partizaninį karą šnekėjo ir tėvas, ir mama. Bet tai, kad tikras mano dėdė, mamos brolis, buvo partizanas, man, kokių vienuolikos, dvylikos metų vaikui, papasakojo bobutė, parodė nuotraukų. Nors aš ir po to labai ilgai niekaip nesusigaudžiau, kadangi „partizanas“ buvo dviprasmis žodis: čia – tarybiniai partizanai, čia – miškiniai. Kaip ten buvo? Faktiškai pokario metų situacija pradėjau labiau domėtis tada, kai man jau visa suėjo į vieną sistemą, kai mokykloje pradėjome skaityti literatūros kūriniai, tokius kaip „Laiptai į dangų“. Literatūra irgi labai atveria istorines temas. Kai pradėjau klausinėti, tada sužinojau viską detalai. O kurį laiką mama ar tėvas bijodami nesakė, kad dėdė žuvo miške. Mama lyg ir bandė man dar truputį meluoti, kitaip sakyti – kad

dėdė iškrito iš balkono, užsimušė, net kai bobutė jau buvo papasakojusi, kai aš jau žinojau. Turbūt būdavo pasakoma: „Niekam nesakyk.“

S. D.: Kokie buvo Jūsų mėgstamiausi rašytojai?

V. D.: Turbūt klausiate apie lietuvių autorius? Iš poetų man gal labiausiai patiko Salomėja Nėris. Aš manau, kad ir dabar ji yra didžiausia mūsų poetė. Kaip Jūs manote?

S. D.: O kaip Jūs vertinote „Poemą apie Staliną“?

V. D.: Niekaip. Tiesiog ignoravau. Buvo toks laikas. Jinai parašė, apsikvailino. Nevertinau, ne mano reikalas. Manau, kad ir Kosto Kubilinsko pasakų negalima išmesti į šiukšlyną. Aš žinau, kas jis toks buvo.

S. D.: Kada Jūs sužinojote, kas jis buvo? Ar jau Sąjūdžio laikais?

V. D.: Man atrodo, kad žinojau gerokai anksčiau. Aš buvau jo laidotuvėse. Mus mokytoja nusivedė. Buvo 1962-ieji. Visi mokiniai su vainikais ėjo į Kosto Kubilinsko laidotuves Antakalnio kapinėse. Ko gero, jau tada tėvas jį keikė. Tėvo lūpose Kosto Kubilinsko pavardė visada buvo keiksmazodis.

S. D.: O kokie autoriai dar patiko?

V. D.: Iš lietuvių literatūros man patiko visi autoriai.

S. D.: Gudaitis-Guzevičius – irgi?

V. D.: Ne. Turiu omeny klasiką. O Gudaičio-Guzevičiaus kūrinio buvo sutrumpinimas mokykloje. Tą sutrumpinimą perskaičiau. Guzevičių tėvas dažnai minėjo pikta ironizuodamas.

S. D.: Ar Jums jį dar reikėjo dėstyti, kai Jūs mokytojavote?

V. D.: Ne, nebedėsčiau.

Man patiko lietuvių literatūros klasika. Aš užaugau su ja – su Vienuolio „Paskenduole“, Salomėjos Nėries „Egle – žalčių karaliene“. Ką dar savo bobutei skaitydavau? Man patiko Žemaitė, labai mėgau Biliūną. Tėvas liepė skaityti Vaižgantą. Man jis buvo per sunkus. Su „Pragiedruliais“ aš vargau, bet „Dėdės ir dėdienės“ labai patiko.

S. D.: Aš įsivaizduoju, kad lietuvių rašytojų kūrinų programoje buvo mažiau negu tarybinės literatūros?

V. D.: Devintoje, dešimtoje klasėje buvo dėstoma klasika. Tarybinė literatūra atsiranda vienuoliktoje – paskutinėje, baigiamojoje klasėje. Kadangi pradedi augti su klasika, jinai ir palieka labai didelį išpūdį. O iš sovietinės literatūros patiko Sluckio „Laiptai į dangų“. Atrodė, kad „Adomo obuolys“ – labai geras kūrinys. Aš mėgau Avyžių.

S. D.: Dėl ko „Adomo obuolys“ – geras kūrinys? Kokie yra gerumo kriterijai?

V. D.: Sluckio romanas buvo modernus, psichologinis, išsiskyrė sąmonės srautu. Nelabai klasikinis, nelabai aišku, apie ką rašo, – tai gražu.

S. D.: Ar Jūs žinojote apie hipius, ar dalyvavote etnokultūrininkų sąjūdyje, ar žinojote, kad egzistuoja „Romuva“?

V. D.: „Romuvoje“ dalyvavau. Aš nebuvo tikroji romuvietė, bet dažnai dalyvaudavau jų renginiuose, kelionėse. Buvau vienoje jų organizuotoje didelėje vasaros ekspedicijoje. Jie rengdavo ir mažų išvykų, važiuodavo kur nors savaitgalį, aš – drauge su jais, kartu švėsdavome Naujus metus.

S. D.: Jūsų jaunystėje – hipių laikai.

V. D.: Nehipiavau.

S. D.: O koks buvo Jūsų santykis?

V. D.: Su nuostaba klausydavau – bitlai, hipiai. Jie priklausė elitui, tiems, kurie galbūt kažkokiu būdu prieidavo prie užsienio šaltinių, kurių tėvai būdavo informuojami ar parveždavo ką nors iš užsienio: žurnalų, madingų daiktų.

S. D.: Na, taip, Kernagio tėvas buvo teatro partinės organizacijos sekretorius.

V. D.: Tada jie daugiau apie tai žinojo.

S. D.: Tiesiog galėjo sau leisti, ir man labai keista, kad apie tai dabar niekas nekalba. Kad tai iš tikrųjų buvo – ne kožnam pabažnam.

V. D.: Mūsų klasės vadovės vyras, kaip diplomatinis darbuotojas, išvažiavo į Jungtines Amerikos Valstijas (tada gavom kitą klasės vadovę). Buvusioji klasės vadovė vienais metais grįžo atostogų ir atvežė mums dovanų. Viena iš jų – bitlų plokštelė. Tai mūsų berniokai alpėjo!

S. D.: Kokie čia metai maždaug galėjo būti?

V. D.: Gal 1970-ųjų pradžia, gal ruduo.

S. D.: Aš nelabai įsivaizduoju, koks Lietuvoje galėjo būti hipiavimo turinys. Dabar žmonės mėgina kurti tokį mitą, kad sėdėjo visi Brode, grojo gitara, buvo užsiauginę plaukus. Bet kas, be to, dar galėjo būti? Iš kur Lietuvoje žinėjai, kad čia – hipiai? Ką jie veikė?

V. D.: Ilgi plaukai, plačios kelnės ir trumpi sijonai – kriterijai, pagal kuriuos skyrė tave kaip maištininką. Aš mokiausi Antakalnio dvidešimt antroje vidurinėje mokykloje (dabar – Daukšos). Atėjusi direktorė berniukams vis liepdavo nusikirpti plaukus. Kartą berniukai susitarė nusikirpti plikai. Tai buvo didžiausias, koks tik galėjo būti, protestas. Nusikirpo tik vienas. Jis kvailai atrodė. Bet tai buvo taip įžūlu, taip įžūlu – plikai nusikirpo plaukus!

S. D.: Ar ta motyvacija nusikirpti plaukus buvo estetinė, ar dar ir kitokia?

V. D.: Motyvacija: esi toks, kaip bitlas (hipiais direktorė nevadino), tai nepadoru. Liuksemburgo muzikos laidose, jos vykdavo rusų kalba, leisdavo modernią muziką, mokiniai vieną kitą įrašą turėjo. Vykdavo klasės vakarėliai su ta muzika. Toks tas hipiavimas ir buvo: jaunimas susirenka kieno nors namuose švęsti. Vyno yra, bitlų įrašai, ir esi jau labai didelis, savarankiškas žmogus ir maištininkas. Ilgi plaukai, sijonų trumpumas (kurios mergaitės uniforminė suknelė bus trumpesnė?) suaugusiųjų buvo suprantami kaip maištas prieš politinę sistemą. Į mokyklos vakarus mergaitės stengdavosi prasmukti be uniformos, kad būtų gražios, už tai, o ypač už trumpus sijonus, galėjo būti išvartytos iš renginio, o vėliau išbartos už amoralią aprangą.

S. D.: Bet tik tiek?

V. D.: Tik tiek.

S. D.: Ar priklausėte kokiems nors literatų būreliams, kai studijavote?

V. D.: Bukelienė turėjo kūrėjų būrelį. Jam priklausė poetai.

S. D.: Taip jis ir vadinosi?

V. D.: Na, aš nežinau, negaliu pasakyti, kaip vadinosi. Tai buvo kuriančių žmonių būrelis.

S. D.: Ar tai buvo būrelis, ar šiaip Bukelienės globojami kūrėjai?

V. D.: Manau, kad buvo oficialus būrelis. Vieną kartą buvo renginys, kuriame mūsų poetai skaitė eilėraščius. Paskui mūsų kurso berniokai – Jonynas ir Erlickas – ruošdavo Poezijos rudenį. Tai buvo mūsų Poezijos ruduo.

S. D.: Ar renginys vadinosi Poezijos ruduo, ne Filologijos?

V. D.: Sakyčiau, kad Poezijos ruduo. O Filologų rudenį mes turbūt surengėme penktame kurse, nes labai norėjome vakarėlio su poezijos skaitymais. Jį mūsų kurso merginos organizavo. Net kitų fakultetų dėstytojai atėjo: taip sugebėjome išplatinti informaciją po visą universitetą. Ne, tai buvo Filologijų dienos. Taip ir vadinosi. Kadangi jau buvo Fizikų dienos, mes rudenį surengėme Filologijų dieną.

S. D.: Moteriškąja gimine?

V. D.: Moteriškąja, nes labai norėjome pasikviesti fizikų. Buvo visai gražu. Kaip visada, organizatoriams būna smagiausia. Bet tai buvo penktame kurse. O trečiame kurse buvo oficialus Bukelienės renginys, kuriame poetai skaitė eiles. Į jį buvo pakviesta ir svetimų žmonių.

S. D.: O ten buvo mergaičių, ar tikrai erlickai ir jonynai?

V. D.: Mergaičių nebuvo. Nė viena mergaitė neskaitė jokio kūrinio. Ne, tikrai, nebuvo nė vienos mergaitės.

S. D.: Ar tikrai nebuvo mergaičių, kurios rašė, bent kad Jūs žinotumėte?

V. D.: Buvo. Bet iš tų mergaičių šaipėsi, kad jos labai sentimentaliai rašo. Atsimenu, iš vienos draugės taip pasišaipė, kad jos poezija salomėjiška, kad ji daugiau niekam (iki dabar) neberodė savo eilėraščių.

S. D.: O kas pasišaipė?

V. D.: Rubavičius. Bet kokių būdu jis iš jos galėjo pasišaiptyti, aš nežinau. Gal čia jau truputį vėliau. Kadangi aš pati tuo metu nieko nerašiau, nežinau, kaip būdavo galima patekti į tuos būrelius. O tas renginys trečiame kurse man įsiminė dėl to, kad ten buvo labai oficialiai kalbama. Jau buvo po Kalantos susideginimo. Renginys vyko kaip koks partinis susirinkimas: labai iškilmingai šnekama, labai iškilmingai pristatoma – viskas labai formalizuota. Pagaliau pakviečiamas Jonynas paskaityti savo eilėraščių. Jisai atsistoja ir raiškiai perskaito: „Krankė varna viršum šilo. / Krankė, krankė ir nurimo.“ Ir viskas, ir atsisėda. Toks akibrokštas! Kelias minutes buvo absoliuti tyla. Tada turbūt Bukelienė atsiduso ir toliau vėl tęsė, lyg nieko neįvyko. Bet man atrodo, kad jinai po to apsiverkė. Sakė, kad jie jai iškrėtė kažkokią politinę kiaulystę. Matyt, iš to irgi buvo daroma politika. kažkas ją kontroliavo, tikrino ideologinį būrelio patikimumą. Aptariama buvo pašnibždom. Turėjo būti aukšto politinio lygio renginys, o Jonynas padarė iš jo farsą.

S. D.: O kaip varna galėjo būti politiška?

V. D.: Na, matyt, Jonynas turėjo skaityti kitą eilėraščių. O jis perskaitė tą, kuris iš renginio padarė farsą, – išryškino jo nenatūralumą.

S. D.: Kaip Jūs skaitydavote prozą? Sakėte, kad literatūra irgi labai atveria istorines temas.

V. D.: Jūs kalbate apie mane pačią ar apie mokinius?

S. D.: Taip, apie Jus.

V. D.: Dabar sunku pasakyti. Aš visą Lietuvos istoriją išmokau iš prozos. Sakykim, „Liūdna pasaka“. Čia nukrypsiu: 1982 metų Biliūno „Raštai“ kupiūruoti – parodytas visiškai ne tas tekstas, kuris yra Biliūno. Faktiškai visus sovietmečio 9 dešimtmečio pradžioje išleistus „Raštus“ reikia mesti į šiukšlyną – jie gi redaguoti. Politiškai redaguoti. O tada jų daugiausia išėjo.

S. D.: O iš kur Jūs tai žinote?

V. D.: Turėjau ir seną Biliūno „Liūdnos pasakos“ leidimą. Kai palygini, kur yra maskoliai, kova už laisvę ir kur viskas dingę... Arba jau Nepriklausomybės laikai pasirodė Putino „Raštai“, juose išėjo „Altorių šešėly“, palygini ir pamatai, kad dvasingumas sovietmečiu buvo pakeistas moteriškumu. Labai keisti kosmetiniai taisymai, bet jie, matyt, irgi keičia prasmę – susiaurina erdvę. Na, bet čia jau nukrypau.

Kadangi man įdomi literatūra, o istorijos mokslas niekada nebuvo įdomus (sovietmečiu jis buvo beviltiškas), tada knygoje randi žmonių santykius, ir jie susiję su socialine aplinka. Vis dėlto aš užaugau su paprastais žmonėmis ir buvau jautri socialinėms problemoms...

Dar galiu grįžti į savo klasę. Mūsų klasėje mokėsi gana daug CK darbuotojų vaikų, ir mokytojai bijojo mūsų klasės. Jie nedrįso daryti politinių akibrokštų, nes vaikai pareis namo – pasakys tėvams. Mes visi žinojome, kad jų tėveliai turi išskirtinę padėtį visuomenėje. Bet neturėjome tokio auksinio jaunimo, koks buvo Salomėjos Nėries mokykloje. Prisimenu jausmą, kad esu paraštėje. Su savo klasės draugais tu lyg ir nesi to paties sluoksnio, esi kitoks. Todėl su jais kitaip bendrauji.

S. D.: Nesupratau: ar tam pačiam sluoksniui priklausai, ar ne?

V. D.: Ne, ne tam pačiam sluoksniui.

S. D.: O jau Salomėjos Nėries?

V. D.: O Salomėjos Nėries mokykla – dar aukščiau. Aišku, jie ir buvo partinės nomenklatūros vaikai. Supranti, kad yra neperžengiama riba tarp tavęs ir jų. Nors po to aš universitete mokiausi su Salomėjos Nėries mokyklą baigusiomis mergaitėmis. Bet jos nepriklausė partiniam elitui, tiesiog gyveno tame rajone. Šiek tiek vaikų priimdavo ir iš kaimynystės, šalia gyvenančiųjų.

S. D.: O su ta aukštuomene taip ir nesusidūrėte?

V. D.: Ne. Nesusidūriau.

S. D.: Kaip dabar įsivaizduotumėte, ar tai – Jūsų problema, ar tie skirtumai buvo tokie akivaizdūs, kad negalėjote peržengti ribos? Kuo tai reišktųsi? Kad žmogaus tėvai dirba CK, dar nieko nerodo. Mano geros draugės tėtė buvo CK instruktorius, jų name gyveno ir Avyžius, kuris vedžiodavosi didelį šunį, tai Avyžius darė įspūdį, o ne tie CK ar Ministrų tarybos darbuotojai (mano devintoje vidurinėje mokykloje buvo daug tokių žemesnio rango CK ar Ministrų tarybos darbuotojų vaikų).

V. D.: Mano santykis su klasiokais turbūt vis dėlto buvo nulemtas mano šeimos padėties. Užtat aš ir į komjaunimą įstojau – labai norėjau priklausyti jiems, būti tokia, kaip jie. Man atrodė, labai būtų gerai. Bet iš įstojimo į komjaunimą išėjo farsas, nes paaiškėjo, kad tai niekam nerūpi. Kad komjaunimas yra tuščias kiautas be turinio. Turbūt mano šeimos atsitraukimas nuo ideologijos, kritinis santykis su ja man neleido jaustis jų būrio žmogumi. Šiaip jie, mano supratimu, buvo labai laisvi. Aš buvau labiau susikausčiusi. Jie demonstravo laisvę, bet ta laisvė neturėjo politinio turinio.

S. D.: Ar jie kalbėjo apie tarybų valdžią?

V. D.: Ne, jie niekada nešnekėjo apie tarybų valdžią, nebent ją teisino. Ketvirtoje klasėje Irutė Mišutytė (jos tėtis buvo CK darbuotojas), labai gera mano draugė (mes labai gražiai draugavome), sukūrė slaptą organizaciją. Mes skaitėme „Timūrą ir jo būrį“, ir mums labai patiko ta knyga. Mūsų organizacija turėjo ir šūki, ir viską pagal „Timūro būrį“. Pagrindinė veikla: gynėme Geringą nuo Adamonio. Geringas buvo žydukas. To Adamonio tėtis buvo milicininkas. Savo vaiką, matyt, lupdavo. Vaikas buvo žiaurus, neturėjo prie ko prisikabint, tai mušdavo Vovką. Mūsų organizacija, į kurią aš buvau įstojusi ir turėjau bilietą, gynė Vovką. Dieve, kaip persigando mokytoja! Bet ji labai gudriai pasielgė – paskelbė, kad čia – pionierių grandis, nors aš nebuvo pionierė, bet ir mane paskelbė grandies nare. Žodis „vaikų organizacija“ buvo baisus, nesvarbu, koks turinys.

S. D.: Ar imdavote iš bibliotekų knygas?

V. D.: Taip, imdavau.

S. D.: Kokioje bibliotekoje skaitėte?

V. D.: Aš daugiausia skaičiau mūsų regiono bibliotekoje. Ji buvo Valakampiuose, paskui Nemenčinės plente, nelabai toli nuo namų. Labai patogi dėl to, kad knygas gali kraustyti, imti, žiūrėti. Užrašai visą savo šeimą ir parsineši namo didžiausius maišelius knygų. Visi „Drašiųjų keliai“ buvo perskaityti. Skaitai, skaitai, skaitai. Imi knygas iš lentynų pagal viršelį. Tada daug skaitydavau. Labai dažnai sirgdavau – turėjau laiko skaityti.

S. D.: Ar apsiskaitymas buvo geras tonas toje aplinkoje, kur Jūs augote, Jūsų klasėje? Ar turėjote draugių, su kuriomis skaitydavote, aptarinėdavote knygas, mainydavotės jomis? Ar būdavo su kuo knygas aptarti klasėje?

V. D.: Tam tikras knygas – taip. Daug kalbėjomės apie knygas su suolo drauge Laima Gudėnaite. Dabar kartais žmonės pasako, kad

tuos, kurie mokosi gerai ar kurie yra apsiskaitę, kiti niekina ar skriaudžia. Mokykloje nepatyrčiau nieko panašaus. Apsiskaitymas buvo gero tono ženklas.

S. D.: Ar dalyvaudavote skaitytojų apklausoje? Pavyzdžiui, dvyliktame žurnalo numeryje būdavo pateikta skaitytojo anketa. Buvo klausiama, kas įsiminė, ko norėtumėte? Ar kada nors esate rašiusi laiškų redakcijai?

V. D.: Ne. Esu siuntusi laišką „Moksleiviui“ į raidžių konkursą – reikėjo nupiešti, stilizuoti raidę.

S. D.: Bet tai – ne rašymas?

V. D.: Ne. Anketų aš turbūt nepildydavau.

S. D.: O kai pasirodydavo publikuoti skaitytojų laiškai?

V. D.: Skaitydavau.

S. D.: Ar Jūs tikėdavote, kad tikrai egzistuoja toks skaitytojas?

V. D.: „Moksleivyje“ pateiktų laiškų autoriumi visada tikėdavau. Gal ne visus juos skaitydavau. Bet jeigu laiškas būdavo parašytas koku nors gyvenimišku klausimu, tai laiškas – vienas iš įdomiausių žanrų. Aišku, kai buvau studentė, aš jau niekuo netikėjau. Pasakojo, kad netgi anekdotai buvo prikuriami čia ir dabar. Neva iš užsienio humoro. Kai tai sužinojau... Neskaitydavau tų laiškų, kur kas nors ką nors smerkė, nes užuodi, iš karto žinai, kad tai yra marazmas. Buvau penktoje klasėje, kai „Vakarinės naujienos“ parašė straipsnį apie tėvą. Jame buvo visiškų nesąmonių kratynys. Absoliučiai skirtingi, nepažįstami žmonės sudėti į vieną straipsnį, vertinimai baisūs... Nebuvo taip, kad tikėčiau spauda, nes tiesiogiai susidūriau, kad jie ką nori, tą rašo.

S. D.: Sakėte, kad istorijos mokėtės iš grožinės literatūros. Ar joje ieškojote ir estetinio momento?

V. D.: Estetinis momentas jau išgyvenamas, jaučiamas. Jį savaime jaučiau.

S. D.: Ar tai buvo pagrindinis kriterijus? Ar vis dėlto buvo svarbiau, kad rašytojas pasako tiesos, ar tai, kad jis gražiai rašo? Koks to svarbumo santykis?

V. D.: Manau, kad tai neatskiriami dalykai. Ką laikiau tuščiažodžiu, to nevertinau.

S. D.: Ar Baltušis Jums tada buvo gražus rašytojas, ar ne?

V. D.: Taip, Baltušis man buvo gražus rašytojas. Pavyzdžiui, „Parduotos vasaros“. O „Juza“, dėl kurio mirė lietuvių kalbos mokytojos, man buvo toks atgrasus, kad aš jo nepajėgiau skaityti. Aišku, perskaičiau, nes buvo programinis kūrinys, jį reikėjo analizuoti. Aš jo tiesiog fiziškai nepriėmiau. Mane labai nervino bukas, sukaptas, trumpas sakiny. Nežinau, gal dėl kitų dalykų aš Baltušio „Juzos“ nebepriėmiau. Bet tai buvo jau 9 dešimtmetyje.

S. D.: Ne, pirmi variantai buvo parašyti anksčiau. Apie 1980-uosius, bet jis taisė ir taisė.

V. D.: Taip niekada ir nepabaigė. Kūrinys buvo iš naujo perleidžiamas. Nežinau, kurį pirmą variantą skaičiau. „Sakmėje apie Južą“ yra labai išdaryta istorija. Aš jau nebepriėmiau tos schemas. Kūrinys pasirodė vėlai, kai jau labai daug žinojai. Mano draugės tėvas buvo žurnalistas. Iš jos gaudavau žurnalą „Иностранная литература“. 9 dešimtmetyje jau labai daug ką žinai, supranti, viskas laisvėja. Kartu spaudimas didėja. Tuo pačiu metu ir laisvėja, ir spaudimas didėja, nes visuomeninis farsas vis

labiau matomas. Vis labiau supranti, kad ta sistema nebeišsilaikys.

Klausėte apie literatūrinius vakarus. Aš esu buvusi Vytautės Žilinskaitės vakare Rašytojų sąjungoje. Ten ji perskaitė savo humoreską, kurioje buvo kalbama apie tai, kad siena trūkinėja, o kad nesimatytų tų trūkinėjimų, ant tos griūvančios sienos vis kabinami šūkliai. 1970 metais buvo Lenino gimtadienis. Mes susiejome tai su Lenino jubiliejumi ir su visais šūkliais. Gal tai nutiko ir vėliau, bet salė buvo nuščiuvusi, nes tai – dar labai drąsus akibroktas. Aišku, ta humoreska vėliau buvo išspausdinta vienoje iš jos knygų, bet gerokai vėliau. Taip pasakyti atrodė labai drąsu. Nuolat buvo tam tikro susišnekėjimo. Juk iš tikrųjų ar dėstytoją, ar žmogų, su kuriuo kalbiesi, – kartais tiesiog iš pusės žodžio supranti, kad jūs esate bendraminčiai. Kaip atspėti, ar su tuo žmogumi susišneki, ar ne? Jo sakinio struktūra, jo kuriamas tekstas tau liudija jo vertybes.

S. D.: Ar Jūs kada nors išsiaiškinote, kieno citatas Jums Petronėlė Česnulevičiūtė buvo išrašiusi?

V. D.: Ne. Man atrodo, ten nebuvo nieko labai ypatingo. Tiesiog citatos – iš knygų, žurnalų, kurie buvo išleisti Smetonos laikais. O būtent visi žurnalai buvo paimti į spec. fondus. Tada negalėjai jų cituoti.

S. D.: Suprantu, kad tai buvo profesinės srities dalykai, kuriuos studentas gali cituoti. O kaip reikėdavo tai apžaišti? Juk negali pateikti citatos ir nieko neparašyti?

V. D.: Dabar neatsimenu, įdomumo dėlei reikėtų pasiimti tą savo darbą ir pasižiūrėti. Tada man padarė įspūdį, kad aš negaliu tiksliai nurodyti šaltinio. Aš supratau kodėl, nors mes su ja apie tai nešnekėjome. Jinai kalbą nukreipdavo taip, lyg tiksliai ir nežinotų, iš kur tas posakis: „Čia – gera citata, tau labai tiktų, bet gal geriau parašyti, kad ji paimta iš spaudos.“ Taip ir liko.

S. D.: Ar jautėte, kad dėstytojai bijo?

V. D.: Aš galbūt labiau stebėdavausi, kai jie nebijodavo. Pakankamai dažnai jie pademonstruodavo tą drąsą. Štai tokia istorija. Mes sėdime Sprindžio paskaitoje (Sprindis mums du kartus dėstė, negaliu pasakyti, kuriais metais; tada dekanas buvo Palionis, vadinasi, – vienas iš pirmųjų kursų). Atsidaro durys ir į vidurį paskaitos įeina dekanas. Labai griežtu balsu paprašo atsistoti vaikus (jų kurse buvo nedaug – gal septyni). Mūsų vaikinai atsistoja. Jis paduoda jiems lapą popieriaus ir paprašo pasirašyti, kad jie sutinka demonstracijos metu nešti vėliavas (tai vyko prieš pat šventes – Spalio ar Gegužės 1-osios). Vaikinai turi pasirašyti, kad jie tikrai dalyvaus ir tikrai neš vėliavas. Tada Sprindis ima taip juoktis, kad dekanas pasiima lapą ir išeina lauk, nesulaukęs parašų.

Mes dar turėjome Kazlauską – Lietuvos istorijos dėstytoją, kuris dažniausiai ateidavo šiek tiek išgėręs. Jo paskaitos būdavo šeštadieniais, nuo pirmos valandos, visi norėdavo važiuoti namo, labai nedaug kas lankė. Žodžiu, lituanistai nelabai lankė Lietuvos istorijos paskaitas, o mokykloje faktiškai nebuvo Lietuvos istorijos kurso. Kazlauskas – vienintelis dėstytojas, kuris iš tikrųjų rodė politinius spektaklius. Jis mums spėjo išdėstyti Lietuvos istoriją iki 1918 metų. Gal dar spėjo aptarti temą apie žemės reformą. Atsimenu, kad kažkas iš katedros ateina jo inspektuoti. O jis vis tiek, pasirodžius ar ne katedros vedėjui, išdėsto, kodėl 1918 metais susikuria Nepriklausoma Lietuva. Vadovėlyje nebuvo tokio termino. Jis ir kontroliuojamas išūliai elgėsi. Aišku, po to pasikeitė dėstytojas. Įsivaizduokite – tokia proga revoliucijai! Bet studentai gal nelabai susigaudė. Mes keliese boikotavome naująjį dėstytoją, kadangi manėme, kad tai jis kaltas, – apskundė ir išmetė aną.

S. D.: Ar skaitydavote knygų recenzijas?

V. D.: Aš niekada nemėgau knygų recenzijų.

S. D.: Ir neturėjote jokių mylimų kritikų?

V. D.: Aišku, Kubilius buvo mylimas kritikas. Kubiliaus „Salomėjos Nėries lyriką“ mes nagrinėjome mokykloje. Aš tą knygele atmintinai mokėjau. Vadinasi, turėjau mylimų kritikų. Dar – Bukelienė.

S. D.: Ar Bukelienė buvo mylima kritikė iš tekstų?

V. D.: Ne. Prisimenu, atėjome kelios mergaitės pas ją ir paprašėme: „Dėstytoja, parašykite mums trejetą, tik neliepkite atsakinėti Avyžiaus.“ Reikėjo atsakinėti pagal jos knygele. Ji nebuvo mano mėgstama kritikė iš jos straipsnių.

S. D.: Kodėl Jūs negalėjote atsakinėti pagal jos knygele?

V. D.: Vis dėlto ji paskaitose šnekėjo ne tuo tonu. Knygos kalba buvo propagandinė, labai ideologizuota. Paskaitose ji šnekėdavo natūraliau. Aišku, jinai mums nerašė tų trejetų. Pasiguodė, kad daugiau niekada nepaklius į tokią situaciją, kai studentai turi atsakinėti iš jos knygos, ir klausinėjo kažkokių kitų dalykų.

S. D.: Ar Jūs pasakėte jai motyvą?

V. D.: Motyvo mes nesakėme.

S. D.: O kaip jinai jį suprato?

V. D.: Jinai sakė, kad jai pačiai labai nemalonu, kai iš jos knygos, jos žodžiais kalbama. Matyt, mes turbūt pačios ne iki galo supratome, kodėl, bet labai norėjome nešnekėti pagal tą knygą. Jinai su mumis pasikalbėjo draugiškai ir parašė pažymius. Vyresniuose kursuose gerus pažymius dėstytojai ir taip rašė, nepriklausomai nuo to, kaip atsakinėji.

S. D.: Ar Jūs sekėte naujausią lietuvių literatūrą, jeigu skaitėte „Pergalę“? Ten juk humoro skyrelis nebūdavo – būdavo skelbiama užsienio kronika.

V. D.: Skaitydavau.

S. D.: Ar prisimenate Mykolo Karčiausko „Žvirgždės poemos“ pasirodymą?

V. D.: Atsimenu, kad poemos pasirodymas buvo ryškus dalykas. Bet kodėl, dabar aš nebegaliu pasakyti. Ten kažkas buvo tokio ir politiško.

S. D.: Taip. Aš augau darbininkų, tarnautojų aplinkoje, tikrai ne inteligentų. Mano mama iš kažkur atsinešė „Pergalę“ (mes tuo metu tikrai neprenumeravome). Mes, visi mano giminaičiai, skaitėme, net balsu. Visi juokėsi, nes ten buvo pajuokta kolūkinė sistema (koksagizas, kukurūzai). Kokie 1979 metai. Aš „Pergalę“ prenumeravau nuo 1982 metų. Tai buvo tikrai iki to laiko. Man gal buvo dvylika metų. Mama sakė, kad „Pergalė“ yra išimta iš visų kioskų, o ją gavo tikrai prenumeratoriai, nes cenzūra nespėjo apsižiūrėti. Tai aš labai ryškiai atsimenu. Kai dabar kolegos mėgina sakyti, kad, na, kas čia tokio, nieko ten nebuvo, aš tikrai atsimenu įspūdį: kaip drąsu! Įdomiausia, kad poemą skaitė mano giminaičiai, iš kurių ne kiekvienas buvo baigęs vidurinę mokyklą. Žodžiu, buvo visuotinis skaitymas ir kikenimas – visi buvo labai laimingi. Atrodė, kad pasakyti tai, kas parašyta poemoje, yra labai labai drąsu. Jeigu būčiau augusi aplinkoje, kur žmonės nuolat kalbasi apie literatūrą, gal nebūčiau įsiminusi. Todėl ir dabar pagalvoju, kad ta poema buvo įvykis – gal labiau socialinis negu literatūrinis.

V. D.: Literatūra pasiekia patį gyvenimą. Panašiai buvo skaitomos Žilinskaitės humoreskos. Jos irgi buvo suprantamos kaip tam tikra opozicija sistemai, nors humoreskos žanras yra abstraktus. Konkrečiai nieko nepasakyta.

S. D.: Bet ten labai daug visko pasakyta – iš to, kaip šaipaisi iš sistemos, supranti. Labai gaila, kad Žilinskaitė, kaip humoristė, numirė, sugriuvus sistemai. Nebemokėjo juoktis iš to, kas vyksta.

V. D.: Aplinka buvo juokinga, ir atrodė, kad sistema kalta, bet paaiškėjo, kad šaknys gilesnės. Atrodė, sugrius sistema, ir visi bus tokie gražūs, tokie geri.

S. D.: Ar dabartinėmis akimis bandėte skaityti tarybinės literatūros kanonui priklausančius, bet mėgstamų rašytojų tekstus, pavyzdžiui, Avyžių?

V. D.: Bandžiau skaityti, atsirinkti, ką galima rodyti vaikams. Mokiniai tų tekstų visiškai nebemoka skaityti. Aš tik dabar supratau, kad mes skaitydavome atrenkamuju skaitymu. Atskiri, kur propagandinis dalykas, ir praleidi. Supranti, kad rašytojas yra priverstas apie tai rašyti, ir atsirenki tai, ko tau reikia. Į dalį audinio nekreipi dėmesio, o dalį išsikeli iš teksto. Daugybės knygų nebegali duoti skaityti mokiniams. Netgi Zaborskaitės „Maironio“. Ten yra daugybė geros medžiagos, bet yra ir duoklės cenzūrai. Mokiniai perskaito tai, ką išvis praleisdavai, kur net akis neužkliūdavo. O jie gilinasi į visą tekstą ir nieko nesupranta. Nebemoka išmesti nereikalingų vietų. Tai beviltiška. Ne ten akcentus susideda – neskiria tiesos nuo melo, susipainioja. Jiems tai jau kenksmingi tekstai.

S. D.: Kas išlieka iš to, ką bandėte skaityti? Ar įsivaizduojate, kad kas nors išliktų? Ar išliktų „Parduotos vasaros“, o „Sakmė apie Južą“ – ne?

V. D.: Aš dabar nebandžiau skaityti „Parduotų vasarų“. Reikėtų paskaityti, pasižiūrėti. Aišku, kad ten yra marazmo, bet norint įvertinti reikia skaityti šviežiomis akimis. Na, išlieka turbūt daugelis apsakymų, ypač tie, vėlesniais dešimtmečiais parašyti. O kas rašė apsakymus? Baltrušaitytė. Apučio apsakymai nuo pirmo

iki paskutinio žodžio yra geri (juk jie sovietmečiu rašyti). Granausko apsakymuose nėra jokios propagandos. Net ir „Jaučio aukojimas“ – taigi 1975 metai. Aš manau, kad šie kūriniai turi išliekamąją vertę, kad jie yra meno kūriniai. Be jokių „jeigu“.

S. D.: Sugrįžkime prie Marcinkevičiaus. Sakėte, žiūrėjote „Katedrą“.

V. D.: Nežinau, dėl Marcinkevičiaus – širdies skausmas. Aš labai klausiausi šiandien lektoriaus Jevgenijaus Dobrenkos paskaitos. Norėjau suprasti, kas iš to, ką jis kalbėjo apie nacionalines sovietmečio literatūras, man padėtų susigaudyti dėl Marcinkevičiaus. Niekas tiesiogiai iš jo siūlomų schemų netiko. Man atrodo, kad Marcinkevičius yra iš tų poetų, kurių poveikis gyvenimui yra labai svarbus. Ir tas poveikis dvilypis. Labai sunku pasakyti, kiek jisai pateisino sovietinę propagandą savo kūriniais, suteikė jai žmoniškumo, o kiek visą sistemą neigė ir griovė... Aš manau, kad poezija, net ir poezija, visa didžioji literatūra yra rašoma savo amžininkams. Jeigu amžininkai neperskaitė, toliau skaito tik literatūros mokslininkai.

S. D.: Mes einame į visuomenę, kur apskritai tik literatūros mokslininkai skaito.

V. D.: Taip. Jeigu literatūra nedaro jokio poveikio gyvenimui, tada jiniai, aišku, niekam nereikalinga. Iš tikrųjų prileista tiek knygų! Sutinku, kad net uždarius visas leidyklas, jau išleistas geras knygas žmonės galėtų skaityti dar 100 metų. Yra fantastiškų knygų, bet nėra kultūrinio lauko, kuriam tos knygos būtų kaip oras.

Justinas Marcinkevičius yra savo laiko rašytojas, poetas. Jeigu jo nebūtų buvę, neaišku, kaip būtų buvę su mumis ir mūsų patriotizmu. Gal mūsų smegenis visai būtų išplovę? Aš manau, kad apie jį mes turėtume šnekėti kaip apie to meto rašytoją, iškeldami, ką jisai tuo metu buvo priverstas, išprievartautas parašyti, – to negali išmesti. Kai kurie jo tekstai be jokių išlygų

skamba ir dabar. Yra tokios poezijos, kuri nesusijusi su ideologija...

S. D.: Alfonsas Nyka-Niliūnas sako, kad tai yra kičas.

V. D.: Poetai negali vertinti kitų poetų. Kiekvienas propaguoja savo mokyklą.

S. D.: Dabar Jūs kalbėjote kaip abstrakti teisinga lietuvė. Kiekvienas doras lietuvis panašiai pasakytų. Kas Jums darė didesnę įtaką, kad Jūsų smegenys liktų nepraplautos, – Jūsų šeima ar Marcinkevičius?

V. D.: Mano šeima plius Marcinkevičius. Aš juk kvestionavau ir savo šeimos poziciją. Iki galo, visiškai nepriklausiau ir savo šeimai. Aš klausydavausi, išpūtusi ausis, kai ateidavo tėvo draugai ir šnekėdavosi prieš tarybų valdžią. Bet aš buvau mergaitė, klausanti to iš šono. Mokiausi sovietinėje mokykloje, studijavau sovietiniame universitete. Man atrodydavo, kad jie perdeda. Pavyzdžiui, man Rainių...

S. D.: Vaikams visada atrodo, kad tėvai kuo nors neteisūs. Tai buvo ne Jūsų karta. O jeigu būtų atėję Jūsų amžiaus žmonės ir tą patį kalbėję, gal būtų kitaip? Atsiprašau, Jus nutraukiau ties Rainiais.

V. D.: Aš suprantu. Rainiai – iš kitos operos. Tėvas atnešė knygą apie Rainius. Knyga buvo išleista vokiečių okupacijos metais. Aš ja nepatikėjau. Buvau nedidelė, gal aštuntokė ar panašaus amžiaus. Negalėjau patikėti tuo, kas ten rodoma nuotraukose. Man atrodė, kad tai vis dėlto yra baisi propaganda: vargšė tarybų valdžia. Propaganda, kuria tyčia norima sukompromituoti tarybų valdžią. Negalėjau patikėti, kad taip gali būti. Mane vis dėlto labai veikė mokyklos propaganda. Jeigu kas nors sako, kad jie buvo visiškai neveikiami, jie, manau, meluoja... Mano tėvas – ir tas buvo veikiamas. Kai dienoraščius skaitai, matai, kaip jisai rašo

vienaip ir čia pat rašo kitaip, kad tuo kitu gabalu galėtų apsiginti, jeigu saugumiečiai rastų dienoraštį, kad jo dėl dienoraščio neapkaltintų. Gudrauja. Aišku, negaliu lyginti savęs su savo tėvu, aš iš tiesų buvau labiau veikiamas sovietinės propagandos. Be abejo, vienmečių įtaka būtų buvusi milžiniška, bet tokių vienmečių, nepaveiktų aplinkos, nepažinojau.

Net ir kalbant apie vėlesnį laiką. Puikiai atsimenu Baltijos kelią. Labai gerai žinau, kodėl žmonės ėjo į Baltijos kelią. Dabar tuo taip mėgstama girtis. Bet juk dauguma žmonių ėjo, žinodami, kad už tai visiškai nebus baudžiami, kad tai yra legalu, kad galima eiti, ir vis dėlto baisiai bijodami ėjo! Aš manau, kad Marcinkevičius drąsino žmones, stūmė juos į priekį.

S. D.: Ačiū už pokalbį.

Pokalbį parengė, įrašė, lietuvių kalbos ir literatūros mokytoją ekspertę, disidento Antano Terlecko dukterį Viliją Terleckaitę-Dailidienę (rašytoją Vilę Vėl) kalbino Šiuolaikinės literatūros skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja dr. Solveiga Daugirdaitė.

Pokalbis įrašytas: 2013-11-16; iššifruotas ir užrašytas: 2014-02-16.

Pokalbis autorizuotas: 2014-04-22.

Pokalbio trukmė: 91 minutė ir 11 sekundžių.

Pokalbį šifravo ir užrašė dr. Neringa Markevičienė.